

HAMZA B. TURGUD AYDINI VE BELĀGATA DAİR EL-HEVĀDĪ FĪ ŞERHĪ'L-MESĀLİK ADLI ESERİ

Ali Bulut*

Özet : Bu makalenin amacı, Osmanlı belâgat âlimlerinden Aydınli Nüreddin Hamza b. Turgud ve *el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik* adlı eserinin tanıtılmasıdır. Çalışma girişten sonra iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hamza b. Turgud'un biyografisi verilmiş, ikinci bölümde de eserin muhtevasından bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Hamza b. Turgud, Hevâdî, belâgat

ABSTRACT

Hamza b. Turgud Aydınî and His Work " al-Hevâdî fî Şerh al-Masâlik" About Rhétorique

Abstract : The purpose of this article is to present the al-Hevâdî fî Şerh al-Masâlik book of Nüreddin Hamza b. Turgud who is Ottoman rhetorician. The article consists of two sections: While the first section deals with the life and works of the rhetoric, the second section examines the book of rhetoric.

Key Words : Hamza b. Turgud, Havâdî, rhetoric.

Giriş

“Düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini inceleyen ilim dalı” olarak tarif edilen belâgat, Arapça'da dil bilimleri içerisinde bağımsızlığına en geç kavuşan ilim dalıdır. Belâgata dair çalışmalar ilk önce edebî tenkid şeklinde başlamış, bunun yanında Kur'an-ı Kerim'in daha iyi anlaşılması için başlatılan telif gayretleriyle hızlı bir şekilde devam etmiştir. İlk dönemlerde telif edilen birçok filolojik tefsir, nahiv, edebî tenkid ve şiir kitaplarında belâgat ilminin bir kısım konuları sistemli bir şekilde olmasa da ele alınmıştır.¹

Sibeveyhi (ö. 180/796)'nin *el-Kitâb*'ı, Muberrred (ö. 285/898)'in *el-Kâmil* ve *el-Muktadab*'ı, Ferrâ (ö. 209/824) ve Ahfeş (ö. 215/830)'in *Meâni'l-Kur'ân*'ları, Ebû Ubeyde (ö. 209/824)'nin *Mecâzu'l-Kur'ân*'ı, İbn Sellâm el-Cumahî (232/846)'nin *Tabakâtu Fuhûli's-Şuarâ*'sı, Câhız (ö. 255/869)'in *el-Beyân ve't-Tebyîn* ve *Nazmu'l-Kur'ân*'ı,² İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin *Te'vilu Muşkili'l-Kur'ân*, *Tefsîru Garibi'l-Kur'ân*, *eş-Şi'r ve's-*

* Arş. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (alibulut55@gmail.com).

¹ Hulûsi Kılıç, "Belâgat" mad., *DİA*, V, 381.

² Bu eseri günümüze ulaşmamıştır.

Şuarâ ve Edebu'l-Kâtib'i , İbn Mu'tez (ö. 296/908)'in *Kitâbu'l-Bedî<* ve *Tabakâtu'ş-Şuarâ'sı* belâgat konularını ihtiva eden bu ilk eserlerdendir.

Belâgat'ın müstakil bir ilim hâlini alması ise ancak h. IV. asır sonlarından VIII. asır sonlarına kadar olmuştur. Bu asırdan itibaren belâgatın terimleriyle, meânî, beyân ve bedî< şeklindeki üçlü tasnif yerleşmiştir.³ Hicrî VIII. asra Hatîb el-Kazvîni (ö. 739/1338) damgasını vurmuştur. O, Sekkâkî (626/1228)'nin *el-Miftâh*'ı üzerine meşhur *Telhisu'l-Miftâh* adlı eserini telif etmiş ve hem bu asırda hem de daha sonraki asırlarda büyük bir kabul görmüş, *Miftâh* üzerine yapılan diğer çalışmaları gölgede bırakmıştır.

Kazvîni, eserinde *el-Miftâh*'ı sadece özetleyen bir âlim olarak kalmamış, gördüğü karmaşık ifadeleri açıklamış, noksanlıkları tamamlamış, gereksiz gördüğü yerleri çıkarmış, birçok konuda da Sekkâkî'nin görüşlerini reddedip orijinal görüşler ortaya koyarak kendi belâgat anlayışını eserine yansıtmıştır. Bundan sonra *Telhis*'le birlikte belâgatta yeni bir dönem başlamıştır.⁴

İfadesinin açıklığı, üslûbunun kolaylığı, metot ve plânının düzgünlüğü ile aslını gölgede bırakan *Telhis*, telifinden itibaren hem yıllarca medreselerde okutulmuş, hem de üzerine yüzlerce muhtasar, şerh ve haşiye yazılmıştır. Çeşitli İslâm ülkelerinde ders kitabı olarak okutulmuş, Osmanlı âlimleri de bu esere büyük değer vermişler, sonradan başlayan Osmanlıca belâgat teliflerinde de eserden en önemli kaynak olarak yararlanmışlardır.⁵

Belâgatı sadece yaşanan, tadılan, fakat anlatılamaz bir duyuş olmaktan çıkarıp belirli tanım, ilke ve kuralları bulunan ve bunlar yoluyla başkalarına, özellikle de anadili Arapça olmayanlara da kolaylıkla anlatılabilen ilmi bir disipline dönüştüren Kazvîni, *Telhisu'l-Miftâh*'ına ilk şerhi *el-İzâh* adıyla bizzat kendisi yazarak diğer şarihlere öncülük etmiştir. Belâgat çalışmaları da şerh, haşiye, talik, ihtisar ve nazma çekme şeklinde yedi asırdır onun bu iki eseri üzerinde odaklanmıştır.⁶

³ Kılıç, a.g.m., **DİA**, V, 382.

⁴ Şevki Dayf, **el-Belâga, Tatavvur ve Târih**, Dâru'l-Meârif, Kahire, ts., s. 335-336; İsmail Durmuş, "Kazvîni, Hatîb" mad., **DİA**, XXV, 157; Hüseyin Yazıcı, **Hızır b. Muhammed el-Âmâsi ve el-İfâza fî Şerh Unbûb el-Belâga fî Yenbü' el-Fesâha'sı** (İ.Ü.S.B.E.) (Basilimamış Doktora Tezi), İstanbul, 1996, s. 28-31.

⁵ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Bedî" mad., **DİA**, V, 321; "Beyân" mad., VI, 23; Kazım Yetiş, "Belâgat" mad., **DİA**, V, 384-385; Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-Ulûm" mad., **DİA**, XXX, 21.

⁶ Durmuş, a.g.m., **DİA**, XXV, 156-157.

İşte bu yazıda tanıtacağımız eser de *Telhîs* üzerine Aydınî bir Osmanlı âlimi olan Nüreddin Hamza b. Turgud tarafından XVI. yy.da yazılmış bir şerh çalışmasıdır.⁷

1. Nüreddin Hamza b. Turgud Aydınî'nin Hayatı ve Eserleri

Tam adı Nüreddin Hamza b. Turgud'dur. Aydın'a nisbetle Aydınî ve Rûmî nisbeleriyle anılır. Küçük Nüreddin lakabıyla meşhur olmuştur.⁸ Bu da muhtemelen hocası Nüreddin-zâde ile karıştırılmaması içindir. Bazı kaynaklarda Küçük Hamza lakabıyla da zikredilir.⁹

Aydın'da doğan Hamza b. Turgud'un doğum tarihiyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Tahsil hayatıyla ilgili ise en son Kadı-zâde Efendi'den ilim aldıktan sonra müderris olduğu zikredilmektedir.¹⁰ Müellif, müderrisliği esnasında Halvetiye şeyhlerinden Nüreddin-zâde Mustafa Muslihiddin Efendi (ö. 981/1574)'ye intisâp eder.¹¹

Hamza b. Turgud Osmanlıların yükselme dönemi belâgat âlimlerinden biri olup Kanunî Sultan Süleyman ile aynı yıl vefat etmiştir. Osmanlı'nın bu parlak döneminde hemen hemen her ilim dalında birçok değerli âlim yetişmiş ve kıymetli eserler telif etmişlerdir.

Bazı Arap edebiyatçıların “Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı fethetmesinden sonra Arapça'ya önem verilmemiş, Arapça'nın yerini Türkçe almıştır”¹² şeklindeki mesnedsiz iddialarına bu vb. eserler en güzel cevaptır. Osmanlı âlimleri her ilim dalında her biri birbirinden kıymetli eserler verdikleri gibi belâgat alanında da birçok değerli eserler telif etmişlerdir.

Hamza b. Turgud ilk olarak yirmi akçe ile Bursa Hamza Bey Medresesi'nde müderrisliğe başlamıştır.¹³ Burada çalışırken Şeyhülislam

⁷ Nüreddin Hamza'nın **el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik** adlı bu eseri üzerine tahkik çalışmamız devam etmektedir.

⁸ Nev'izâde Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik Şakâik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri**, nşr. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul, ts., II, 151; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetu'l-Ârifin**, I, 338.

⁹ Cahid Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İFAV Yay., İstanbul, 2005, I, 332.

¹⁰ Atâî, **a.g.e.**, II, 151. Baltacı Kadı-zâde yerine Kınalı-zâde'den ilim tahsil ettikten sonra Hamza Bey Medresesi'ne müderris olduğunu söyler. Ancak başka bir kaynakta bu bilgiyi bulamadık. Baltacı, **a.g.e.**, I, 368.

¹¹ Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, II, 42; **Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli**, nşr. Mehmet Akif Doğru, İzmir, 1994, s. 58; Reşat Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)**, İz Yay., İstanbul, 2003, s. 50.

¹² Bazı arap edebiyatçılarına ait bu vb. görüşler için bkz. Yazıcı, **a.g.e.**, s. 3.

¹³ Ömer İshakoğlu, **Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkıları**, (İ.Ü.S.B.E.) (Basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2004, s. 87. Baltacı bir yanlışlık sonucu olsa gerek Bursa yerine Bosna Hamza Bey Medresesi'ne atandığını söyler. An-

Ebussuud Efendi'nin bir kasidesini edebî açıdan şerh edip ona takdim etmesi üzerine mükâfat olarak yirmi beş akçe ile yine Bursa'da Molla Hüsrev Medresesi'ne tayin edilmiştir. Bundan sonra otuz akçe ile İstanbul'da bulunan Şeyhülislâm Efdal-zâde Medresesi'ne müderris olmuştur. Müellifimiz h. 974 senesinde (m. 1566-67) hocası Kadı-zâde'nin Rumeli Kazaskeri olduğu sırada bu medresede on akçe terfi ederek kırklı payesine yükselmiştir. H. 978 (m. 1570-71) yılında Seyitgazi müftülüğüne getirilen Küçük Nüreddin'in aynı yılın Ramazan ayına kadar burada çalıştığı anlaşılmaktadır. 979 senesinde terfi ederek Çorlu'da bulunan ve paye bakımından elli akçeli olan Ahmed Paşa Medresesi'ne tayin edilmiş ve vefatına kadar burada çalışmıştır.¹⁴

Kaynaklarda müellifin Çorlu'da 1571 yılının Temmuz'unda (h. 979 Safer ayı)¹⁵ veya 1574 yılının Mart ayında (h. 981 Zilkade/Zilhicce ayı)¹⁶ hanımının hilesi sonucu vefat ettiği şeklinde iki bilgi aktarılır. Ancak ilk tarih daha yaygındır. Çorlu kabristanlığında bulunan kabrinin ziyâretgâh olduğu zikredilir.¹⁷

Hocaları hakkında tafsilâtlı bir bilgiye rastlayamadık. Ancak zahiri ilimleri Kadı-zâde'den, batını ilimleri de Halvetiye meşayihinden Nüreddin-zâde lakabıyla meşhur Şeyh Mustafa Muslihuddin Efendi'den aldığı bilinmektedir.¹⁸

Öğrencileri hakkında da fazla bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Aydın'ın Kestel kasabasından Ebû Bekir Efendi'nin Küçük Nüreddin'den ders aldığı Atâi'de zikredilmektedir.¹⁹

Eserleri:

1. *el-Mesâlik*

Bu yazının konusu olan *el-Hevâdî* yine müellife ait olan *el-Mesâlik*'in şerhidir. *el-Mesâlik* müellifin Kazvini'nin *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserine yazmış olduğu muhtasardır.²⁰ Bu eserin edisyon kritiği yapılmış-

cak ulaştığımız kaynaklarda Bosna'da görev yaptığına dair bir bilgiye rastlamadık. Baltacı, **a.g.e.**, I, 368.

¹⁴ Atâi, **a.g.e.**, II, 152, 246, 248; Baltacı, **a.g.e.**, I, 332, 368, II, 714, 572.

¹⁵ Katip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn**, İstanbul, 1971, II, 2047.

¹⁶ Atâi, **a.g.e.**, II, 152, 320.

¹⁷ Atâi, **a.g.e.**, II, 152; Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1308-1315, IV, 1266; Baltacı, **a.g.e.**, I, 368.

¹⁸ Atâi, **a.g.e.**, II, 151-152.

¹⁹ Atâi, **a.g.e.**, II, 498.

²⁰ Rudolf Sellheim, **Materialien zur Arabischen Literaturgeschichte**, Wiesbaden, 1976, s. 315; Carl Brockelmann, **GAL (Geschichte der Arabischen Litteratur)**, I-II, Leiden, 1943, 1949, I, 296; **Supplementband**, Leiden, 1937, I, 519; Kâtip Çelebi, **a.g.e.**, I, 478; Kehhâle, **Mu'cemu'l-Muellifin**, IV, 79.

tır.²¹ Bu eserin kütüphanelerde mevcut on beşi tarihli, toplam 25 nüshasını tespit edebildik²²:

1. Antalya Tekeli İlçe Halk Ktp., nr. 729, t.y. 1b-21b vr.
2. Antalya Tekeli İlçe Halk Ktp., nr. 797, 1748. 29b-57b vr.
3. Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp., nr. 2814, [t.y.] 45b-72b vr.
4. Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp., nr. 2558, 1757. 57b-87a vr.
5. Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp., nr. 2817, 1722. 21b-48b vr.
6. Burdur İl Halk Ktp., nr. 1292-02, 962/1554. 39b-61a vr.
7. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı İstanbul Kitaplığı Bölümü, BEL_Yz_K.000101/02, h. 1195, 51-79 vr.
8. Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., nr. 86, t.y. 47b-76b vr.
9. Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 510, 1069. 1-22 vr.
10. Kütahya Vahid Paşa İl Halk Ktp., nr. 2718. t.y. 17 vr.
11. Millet Ktp., Ali Emiri Arabi, nr. 3514. 1244. 1-18 vr.
12. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 1303.1169. 59-92 vr.
13. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 1716, 1137. 25 vr.
14. Süleymaniye Kütüphanesi, A.Tekelioğlu, nr. 797, h. 1161, 29b-57b vr.
15. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr.1004. 1165. 38-52 vr.
16. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1793.1113. 54 vr.
17. Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 437. 1183/1765. 1-44 vr.
18. Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 438, 1156/1743. 2+1-27 vr.
19. Süleymaniye Ktp., Esad Ef., nr. 3679, 1131/1719. 95-122 vr.
20. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Ef., nr. 5872, t.y. 59 vr.
21. Süleymaniye Ktp., Kadızade Mehmed, nr. 459, t.y. 1-43 vr.
22. Kavala, II, 171.²³

²¹ Üzeyir Tuna, **Hamza b. Turgut el-Aydîni ve Kitâbu'l-Mesâlik Adlı Eseri**, (D.E.Ü.S.B.E.) İzmir, 2003, (Basılmamış yüksek lisans tezi).

²² Bunlar haricinde başka nüshalar da vardır. Bkz. Tuna, **a.g.e.**, s. 78-79; Ali Rıza Karabulut, **İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazması Eserler Ansiklopedisi**, Kayseri, ts., I, 491.

²³ Brockelmann, **GAL**, I, 296.

23. Berlin, 7263.²⁴

24. Berlin, 7264.²⁵

25. Gotha, 2787.²⁶

2. el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik

Bu şerhin kütüphanelerde biri müellif nüshası olmak üzere otuzu tarihli toplam altmış üç nüshasını tespit edebildik:

1. Afyon Gedik Ahmet Paşa Ktp., nr. 17734. [t.y.] 271 vr.
2. Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp., nr. 2932. [t.y.] 140 vr.
3. Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp., nr. 2926. 1563. 128 vr.
4. Antalya Tekeli İlçe Halk Ktp., nr. 877. [t.y.] 1b-81b vr.
5. Antalya Tekeli İlçe Halk Ktp., nr. 716. 1734. 144 vr.
6. Antalya Tekeli İlçe Halk Ktp., nr. 729. [t.y.] 22b-144b vr.
7. Antalya Tekeli İlçe Halk Ktp., nr. 693. 1698. 136 vr.
8. Antalya Tekeli İlçe Halk Ktp., nr. 702. 1733. 145 vr.
9. Antalya Tekeli İlçe Halk Ktp., nr. 697. 1591. 163 vr.
10. Antalya Tekeli İlçe Halk Ktp., nr. 694. 1623. 126 vr.
11. Atıf Ef. Ktp., Atıf Ef., nr. 2363, [t.y.] 120 vr.
12. Atıf Ef. Ktp., Atıf Ef., nr. 2336., [t.y.] 105 vr.
13. Atıf Ef. Ktp., Atıf Ef., nr. 2402. [t.y.] 17-158 vr.
14. Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 6019, [t.y.] 179b-181b vr.
15. Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Ef., nr. 2829. [t.y.] 200 vr.
16. Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Ef., nr. 2831. 1127. 166 vr.
17. Burdur İl Halk Ktp., nr. 1104-01. 1092/1681. 1b-144b vr.
18. Çorum İskilip İlçe Halk Ktp., nr. 1234. 970. 1-1 C. c. (219 vr.)
19. Hacı Selim Ağa Ktp., Hacı Selim Ağa, nr. 1046. [t.y.] 347 vr.

²⁴ Brockelmann, **Suppl.**, I, 519.

²⁵ Brockelmann, **Suppl.**, I, 519. Bu iki nüsha hakkında Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan W. Ahlwardt'in hazırladığı **Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin** isimli katalogun 404-405. sayfalarında bilgi verilmektedir.

²⁶ Brockelmann, **Suppl.**, I, 519.

20. Hacı Selim Ağa Ktp., Hacı Selim Ağa, nr. 1047. [t.y.] 198 vr.
21. Hacı Selim Ağa Ktp., Hacı Selim Ağa, nr. 1048. 1040. 117 vr.
22. Kayseri Raşid Ef. Ktp., Raşid Ef., nr. 1000, 970. 1b-100a vr.
23. Kayseri Raşid Ef. Ktp., Raşid Efendi Eki, nr. 1022, 1128, v. 144.
24. Kayseri Raşid Ef. Ktp., Raşid Efendi Eki, nr. 1143/1, 1129, v. 113.
25. Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 510, 1067. 23-131 vr.
26. Kütahya Vahid Paşa İl Halk Ktp., nr. 2051. [t.y.] 100 vr.
27. Manisa İl Halk Ktp., nr. 1929. [t.y.] 68 vr.
28. Manisa İl Halk Ktp., nr. 1930. 1611/1020. 98 vr.
29. Millet Ktp., Ali Emirî Arabî, nr. 3482, 977. 127 vr.
30. Sivas Ziya Bey Ktp., nr. 280.
31. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Ef., nr. 5857, 1127. 132 vr.
32. Süleymaniye Ktp., A-Tekelioğlu, nr. 694. 1033. 126 vr.
33. Süleymaniye Ktp., A-Tekelioğlu, nr. 693. [t.y.] 126 vr.
34. Süleymaniye Ktp., A-Tekelioğlu, nr. 877. [t.y.] 1b-81b vr.
35. Süleymaniye Ktp., A-Tekelioğlu, nr. 716. 1147. 144 vr.
36. Süleymaniye Ktp., A-Tekelioğlu, nr. 702. 1146. 145 vr.
37. Süleymaniye Ktp., A-Tekelioğlu, nr. 729. [t.y.] 21-143 vr.
38. Süleymaniye Ktp., A-Tekelioğlu, nr. 697. 981. 163 vr.
39. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1807. [t.y.] 2+154 vr.
40. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1771. [t.y.] 185 vr.
41. Süleymaniye Ktp., Darülmesnevi, nr.469. [t.y.] 97 vr.
42. Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 363. 1044/1634.
43. Süleymaniye Ktp., Esad Ef., nr. 3001. [t.y.] 146 vr.
44. Süleymaniye Ktp., Esad Ef., nr. 3000. 1172/1759. 238 vr.
45. Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 187. [t.y.] 132 vr.
46. Süleymaniye Ktp., Kadızade Mehmed, nr. 448. [t.y.] 94 vr.
47. Süleymaniye Ktp., Kasidecizade, nr. 548. 1089. 142 vr.

48. Süleymaniye Ktp., Kasidecizade, nr. 539. 1131. 123 vr.
49. Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 2864. 962. 142 vr.
50. Süleymaniye Ktp., Mahmud Paşa, nr. 348. 1151. 141 vr.
51. Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3930. 1128. 1-147 vr.
52. Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 2454. [t.y.] 163 vr.
53. Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 956. [t.y.] 2-182 vr.
54. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2240. [t.y.] 133 vr.
55. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr.751. [t.y.] 157 vr.
56. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 3668. 1191. 174 vr.
57. Topkapı Sarayı Ktp., Bağdat Köşkü, nr. 119. 1673. 152 vr.
58. Topkapı Sarayı Ktp., Ahmed III Kit., nr. 1677. [t.y.] 150 vr.
59. Gotha 2787.²⁷
60. Alex, Bal. 26.²⁸
61. Kairo, II, 228.²⁹
62. Alger, 229.³⁰
63. Petersburg, AM K. 942.³¹

3. *Risâle fi İdâhi Ba'di'l-Ehâdisi's-Şerîfe*, Süleymaniye Ktp., Reşid Ef., nr. 1003. [t.y.] 109-139 vr.

4. *Risâle fi't-Tasavvuf*, Süleymaniye Ktp., Reşid Ef., nr. 1003. , [t.y.] 92-93 vr.

5. *Muhtasar Mutavvel*, Manisa İl Halk Ktp., nr. 1951/3. 1727/1140. 38-66 vr.

6. Kaynaklarda *el-Hidâye* ve onun üzerine Ekmeluddin Bâbertî (786/1384) tarafından yapılmış şerh üzerine Nüreddin Hamza tarafından yapılmış ta<liklerden de bahsedilir.³² Ancak bu ta<liklere ulaşamadık.

²⁷ Brockelmann, **GAL**, I, 296.

²⁸ Brockelmann, **GAL**, I, 296.

²⁹ Brockelmann, **Suppl.**, I, 519.

³⁰ Brockelmann, **Suppl.**, I, 519.

³¹ Brockelmann, **Suppl.**, I, 519.

³² Atâi, **a.g.e.**, II, 152.

2. el-Hevâdî fi Şerhi'l-Mesâlik

Hamza b. Turgud'un *el-Mesâlik* adlı eserinin, Hatib el-Kazvî'nin *Telhîsu'l-l-Miftâh* isimli eserine yapılan bir ihtisar olduğunu belirtmiştik. Müellif, bu eserini 962/1555 yılının hac dönüşü Dımaşk'ta kaleme aldığını söyler.

Hamza b. Turgud'un, *el-Mesâlik* adındaki bu muhtasarını sekiz yıl sonra 970/1563'de şerh ederek ona *Tavâifu's-Şârihât bi'l-Hevâdî* adını vermiş ancak eser kısaca *el-Hevâdî* adıyla meşhur olmuştur. Şerhine *rehber* ve *kılavuz* anlamındaki bu ismi vermesi de muhtemelen *yollar* anlamına gelen *el-Mesâlik* ismine uygun olması içindir. Geçen sekiz yıl boyunca *el-Mesâlik* adlı eserine yoğun bir ilginin olduğunu gören müellif, bu şerhinde *el-Mesâlik*'te geçen şiirleri analiz etmiş, ayetleri izah etmiş, beyitleri açıklayarak bahirlerini ve şairlerini tespit etmiştir. Ayrıca müellif daha önceki kitapların temas etmediği bazı önemli noktaları da zikrettiğini söylemiştir³³. Bunun yanında kitabı gereksiz uzatmaktan ve de daha önceki müellifleri yaralayıcı ifadelerden de kaçındığını eserin girişinde zikreder. Bütün bu ilâvelerle birlikte şerh, asıl metnin altı katı kadar bir hacme ulaşmış ve eserden istifade kolaylaşmıştır.

Ayrıca müellif kitabını okuyanlardan varsa yanlışları onları düzeltmelerini ve eserini tenkîdî bir yaklaşımla okumalarını rica etmektedir.

el-Hevâdî üzerine yine Aydın bir belâgat âlimi Muhammed b. Muhammed b. Ahmed es-Sabucevî tarafından *Mirsâdu'l-Hâdî ale'l-Hevâdî* adıyla bir hâşiye yazılmıştır. Kütüphanelerimizde bu eserin de nüshaları mevcuttur.³⁴

Yöntemi

1. Bölüm başlıkları ve alt başlıklar

Hamza b. Turgud, eserinin bir mukaddime, üç bölüm ve bir hatimeden oluştuğunu söylemiştir. Bölümlere *meslek/yol* adını vermiştir. Müellif eserin metnini Hac yolunda yazması nedeniyle esere *mesâlik/yollar* adını vermiştir. *Meslek* adını verdiği üç bölüm sırasıyla meânî, beyân ve bedî ilimlerinden oluşmaktadır. Bu üç bölümü de kendi içinde *menzil/konak* adıyla alt bölümlere ayırmıştır. Bu şekilde müellif *Telhîs*'teki üç ana başlıkta kullanılan *fen* tabiri yerine *meslek*; alt başlıklar için ise *bâb* yerine *menzil* başlıklarını kullanarak lafzen *Telhîs*'in telif sisteminden farklı bir yol izlemiştir.

³³ Hamza b. Turgud, **el-Hevâdî**, v. 1a.

³⁴ Bkz. Köprülü Ktp., Mehmed Âsım Bey, nr. 501; Süleymaniye Ktp. Serez, nr. 4520, Fatih, nr. 4578; Burdur İl Halk Ktp., nr. 1753; Samsun Gazi Ktp., nr. 116; Giresun İl Halk Ktp., nr. 1229/3.

Müellif, meânî ilminden bahseden birinci bölümde, isnâdın, müsnedün ileyh ve müsnedin durumları, inşâ, fiilin müteallaklerine ait durumlar, kasr, fasl ve vasl, icâz, itnâb ve müsâvât olmak üzere 8 menzile ayırmıştır.

Müellif, beyân ilmine tahsis edilen ikinci bölümde teşbîh, hakikat-mecâz ve kinâye olmak üzere üç menzile yer vermiştir.

Müellif, bedî sanatlara dair üçüncü bölümde ise Arapça lafız ve ifadelerin manevî ve lafzî olarak süslenmesini iki menzilde anlatılmıştır.

Müellif, bölümlere direkt giriş yapmaz. Meânî başlığından sonra hemen ilk alt başlığa geçmez. Önce konuya bir giriş yapar. Burada bir ilmi öğrenmenin dört aşamasından bahseder.³⁵

Hamza b. Turgud'un bu eseri memzuc bir şerhtir. Yani asıl metinle şerhi içiçedir.

2. Tarifleri kısa tutması

Mukaddimede **meânî** "Sözün söylendiği ortama uygunluğuna dair esasları ele alan ilim dalı"; **beyân** "Bir maksadın değişik şekillerde ifade edilmesine dair esasları inceleyen ilim dalı" ve **bedî** de "Güzel söz söylemeye dair esasları inceleyen ilim dalı" şeklinde kısaca tarif edilir.³⁶

3. Soru-cevap yöntemini kullanması

Müellif, zaman zaman sanki birisi soru yöneltiyormuş gibi farazî bir şekilde "Şöyle dersin, şöyle derim" şeklinde soru cevap-yöntemi kullanır. Misâl :

"Eğer şöyle dersiniz: "Beyân ilminin meânî ilminden önce gelmesi gerekirdi. Çünkü beyan ilmi fesâhat demektir ve manevî ta<kidden sakınmak için vaz edilmiştir. Oysa meânî ilmi belâgat demektir ve maksadı ifade ederken hatadan sakınmak için vaz edilmiştir. Fesâhat, belâgattan öncedir. Mukaddimede geçtiği üzere fesâhat belâgatın bir cüz'üdür." Ben de şöyle derim: "Evet vaz edilişi dikkate alındığında beyân ilminin önceliği vardır. Ancak burada manevî değeri dikkate alınmıştır. Çünkü her sözde meânî ilminin bir çok güzelliği vardır. Ancak "Müfred lafızla cümle arasındaki ilişki gibi beyan ilmi meânînin bir parçasıdır" şeklinde bir gerekçe iknâ edici olmaz."³⁷

³⁵ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 14a-15a.

³⁶ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 3b-4b.

³⁷ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 86b-87a. Ayrıca bkz. 2b vd.

4. Mukaddimede sanatlı ifadeler kullanması

Müellif, giriş ve mukaddimedeki cümlelerinde iktibâs, seci ve istiâre sanatlarını çokça kullanır³⁸:

وصادف فيها. عطف على ما عطف عليه "طاف". والضمير لأُمّ القُرى. فُدم الظرفُ على المفعول به لِمَا قُدم له المفعولُ له. **مَجْمَعُ الْبَحْرَيْنِ**.³⁹ استعارَ البحرَينَ لِعِلْمَي الظاهرِ والباطنِ. ومَتَّبِعَ التَّهْرَيْنِ. استعارَ النهرينَ في عِلْمَي التفسيرِ والحديثِ. استعارَ منبعهما لِعالمهما. والمعطوفان متصادقان على ذاتٍ واحدة. والعطفُ يَتَغَايَرُ يَتَغَايَرُ العنَوَانَيْنِ.⁴⁰ والسجعُ تَرصيعٌ وفيه إيتلاف. **فَنَالُ مِنْهُ مَا نَالُ**. الفاءُ لِمعاقبةِ التثنيةِ المصادفةِ. ومَرٌّ: ابتدائيةٌ قُدمَ لِمَا مَرَّ غَيْرَ مَرَّةٍ. عَدَّ بِ "ما" عن قَطْرَةٍ اغْتَرَفَهَا من مَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ، وعن جُرْعَةٍ تَجَرَّعَهَا من مَنبَعِ النهرينِ، تَفخيمًا لِشَأْنِهَا. وحذفُ عائِدِ الموصولِ لرعايةِ السجعِ. **بِالْعُدُوِّ وَالْأَصَالِ**.⁴¹ الباءُ لِلظرفيةِ متعلِّقةٌ بِ "نال". العُدُوُّ ضِدُّ الرِّوَاحِ وهو من الرِّوَالِ إلى الليلِ. وفي الأصلِ مصدرٌ "غدا يَغْدُوا" إذا سارَعُدُوهُ ثُمَّ أُطْلِقَ على زمانِهِ. والأصَالُ جمعُ أصيلٍ وهو ما بعدَ العصرِ إلى المغربِ. والسجعُ متوارٍ وفيه اقتباسٌ وتضادٌّ.

Görüldüğü gibi *mecmaa'l-bahreyn ve bi'l-ğuduvvi ve'l-âsâl* ifadeleri Kur'an-ı Kerim'den iktibas edilmiştir. İlk ifade, zâhirî ve bâtinî ilimler anlamında, *menbaa'n-nehrayn* ifadesi de tefsir ve hadis ilimleri anlamında müsteâr olarak kullanılmıştır. Bunlar secili ifadelerdir.

Bunun yanında müellif, dua ile bitirdiği eserinin giriş ve hâtime bölümlerindeki cümlelerde de secili ifadeler kullanır, iktibâs sanatından da yararlanır⁴²:

وبعدما أوضحن المسالكَ بعبونِ الهادي سَمِينًا طَوَائِفَ الشَّارِحَاتِ بِالهُتَوَادِي. اللَّهُمَّ اهدنا إلى سواءِ الطريقِ كما هَدَيْتَ مَنْ هَدَيْتَ مَنْ فَجَّ عَمِيقِي،⁴³ وَخَلَّصْنَا من بَحْرِ الدُّنُوبِ العَرِيقِ، كما خَلَّصْتِ مَنْ خَلَّصْتِ من نارِ حَرِيقِي، ولا تَضْرِبْ وَجوهَنَا بِسِوَادِ الوجودِ بَيْنَ العبادِ، ولا تُخْزِنَا يا رَبَّنَا بَيْنَ الأنامِ يَوْمَ التَّنَادِ؛ بِحَقِّ أَسْمَائِكَ وَصِفَاتِكَ وَالنَّبِيِّينَ، وَأَهْلِ طَاعَتِكَ من أَهْلِ السَّمَوَاتِ وَأَهْلِ الأَرْضِينَ، عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ وَالرِّضْوَانُ أَجْمَعِينَ، آمِينَ يا مَنْ بِيَدِهِ المُلْكُ في العالَمِينَ.

وقع الفراغ عن تسويده بِمُسْطَطِيبَةٍ بِضَحْوَةِ أُنْبَعَاءِ في أوائلِ شعبانِ بِسبعينَ وتسعمائة. الحمدُ لله الميسِّرِ للاحتتمامِ. والصلاةُ على نبيِّهِ سَيِّدِ الأنامِ، وعلى آلِهِ وَأصحابِهِ أَجْمَعِينَ. وَأفاضَ اللهُ عَلَيْنَا بِرِكَاتِهِمُ سِجَالَ لطفِهِ إلى يَوْمِ الدينِ. آمِينَ يا مُعِينُ!

Yine müellif, mukaddimede bazı edebî terimleri ustaca kullanmak suretiyle öğrencilere kulak aşinalığı kazandırmak ve onları ilerde sunacağı daha ayrıntılı bilgilere hazırlamak istemektedir. Bir yerde *murâatu'n-nazîr* terimine *tenâsub*, *tevfik*, *îtilaf ve tevfik* de dendiğini söyledikten sonra "Bu isimleri unutma! Muhtemelen ilerde de duyacaksın" diyerek öğrencinin dikkatini çeker.⁴⁴ Başka bir yerde de *tibâk*, *tatbîk*,

³⁸ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 8b-9a.

³⁹ Kehf Sûresi 60/18 âyetinden iktibastır.

⁴⁰ العنَوَانَيْنِ يعنى الوصفين.

⁴¹ A'râf Sûresi 7/205; Ra'd Sûresi 13/15; Nûr Sûresi 24/36 âyetlerinden iktibastır.

⁴² Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 1b-2a; 143b.

⁴³ Hac Sûresi 27/22 âyetinden iktibas vardır.

⁴⁴ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 4a.

tezâd, *tekâfu* terimlerinin aynı anlamda olduğunu söyledikten sonra “Sakin bu terimleri aklından çıkarma! Çünkü bunları tekrar duyacaksın” diyerek benzer bir ifade kullanır.⁴⁵

5. Şâhid beyitleri tahlili

Müellif, şahid beyitlerdeki garîb lafızları açıklar, beyitlerin hangi şaire ait olduğunu zikreder ve bahirlerini verir. Meselâ *nidâ* lafzının *münâdâ* dışında kullanıldığı yerlerden istigâseye örnek verirken şöyle der⁴⁶:

ونحو قول أبي العلاء عند تضجُّره عن بُطءِ ناقته وأمرها بالجدِّ في البحر البسيط

يَا نَاقَ حُدِّي فَقَدْ أَفْنَتُ أَنَاكَ بِي صَبْرِي وَعُمْرِي وَأَحْلَاسِي وَأَنْسَاعِي

نَاقٌ : منادى مرَّحَمٌ من ناقةٍ. حُدِّي : أمرٌ من حُدَّ بجدُّ. أَنَاةٌ : على وزن فَنَاءٍ، التَّأْيُّ والبُطْءُ عاملٌ في الظرف. ⁴⁷ أَحْلَاسٌ : جمع خَلَسَ وهو كِسَاءٌ يُطْرَحُ فوق البعير. وَأَنْسَاعٌ : جمع نَسَعَ كَعَبَبٍ وَأَعْنَابٍ وهو جمع نِسْعَةٍ كَلَيْحٍ وَلِقْحَةٍ وهو ما تُسَجُّ عَرِيضاً لِتَصْدِيرِ البعير.

Devecik! Canlan! Senin bu yavaşlığın tüketti

Sabrımı, ömrümü, örtülerimi, başlıklarımı.

“Nâka: Nâkatun kelimesinin murahham *münâdâsıdır*. Cuddi: Cedde-yeciddu fiilinden emirdir. Enât: Kanât vezninden olup, yavaşlık anlamına gelir, harf-i cerrin de âmilidir. Ahlâs: Hales kelimesinin çoğuludur, devenin üstüne serilen örtüdür. Ensâ<: Ineb-a<nâb vezninde nis<a lafzının çoğulu nisa<ın çoğuludur. Likha ve likah gibi. Bu da devenin başı için dokunan geniş örtüdür.”

6. Belağat tarihiyle ilgili kısa bilgilere yer veriş

Müellif, mukaddimede kullandığı *Delâilu'l-Îcâz* ve *Esrâru'l-Belâğa* kavramlarını açıklarken bunların aynı zamanda belâgatte ilk telif edilen eserler olduğunu ve müellifleri Abdulkâhir el-Curcânî (ö. 471/1078)'nin bu ilmin kurucusu olduğunu, ancak belâgat kurallarını ilk ele alanların *Eş<âru'l-Arab* adlı eseriyle Merzûkî (ö. 421/1030), *el-Keşşâf* adlı eseriyle de Allâme Zemahşerî (ö. 538/1144) olduğunu söyler. Bu şekilde hem belâgat ilminin bazı kaynaklarını tanıtır hem de bu ilmin tarihiyle ilgili bilgiler verir.⁴⁸

7. Coğrafi ve tarihi bilgilere yer vermesi

Müellif, yaşadığı dönemle alâkalı bilgiler sunar. “Bizim zamanımızda h. 970 senesinde sultan X. Osmanlı Sultanı Süleyman b. Selim'di”

⁴⁵ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 6b.

⁴⁶ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 57a.

⁴⁷ يعني في الباء.

⁴⁸ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 6b.

diyerek kitapla ilgili ayrı bir tarihi bilgi de verir. Bu da önemlidir. Çünkü bazı eserlerde sayfa noksanlığından dolayı müellifin kim olduğu, ne zaman yazıldığı tespit edilememektedir.⁴⁹

Bazı şehirlerin isimleriyle ilgili bilgiler aktarır. İskenderiye, Mısır, Şam, Mekke, Rum Denizi (Akdeniz), Hind Okyanusu gibi mekânlardan bahsederken bunların isim ve özellikleriyle ilgili bilgiler de verir.

İskenderiye'yi İskender Zu'l-Karneyn'in kurduğu, bu yüzden kurucusunun ismini aldığı rivâyetini aktarır. Bu şehir için İskenderiyyetu'l-Cer'â/Çıplak İskenderiye ifadesini kullanır. Nedenini de etrafının kumluk olmasına bağlar.⁵⁰

Mısır için şöyle der: “*Ummu'd-dunya/Dünyanın anası* ifadesi halkın çokluğu sebebiyle Mısır için kullanılır. Buraya *Kâhire* de denir. Sebebi de halkın çok mağlup olması ya da diğer ülkelere galip gelmesidir” Mekke'nin ise çöllerde kurulan ilk şehir olması sebebiyle *Ummu'l-kurâ/Şehirlerin anası* ismi verildiğini söyler.⁵¹

Dimaşk için de şöyle der: “Şam beldelerinden biridir. Kurucusunun ismini almıştır. O da ya İbn Nemrud Ken'ân veya ateşten kurtulunca İbrahim (a.s.)'e verdiği hizmetçisidir.⁵²

Rum Denizi'nden mercan, Hind Denizi'nden de inci çıktığını söyler. İkisinin birleştiği yerden bu iki madenin çıktığı şeklindeki rivayeti de verir.⁵³

8. Âlimler arasındaki görüş farklılıklarına yer vermesi

Müellif, müsnedün ileyhin marife geldiği yerler için *وأما إرادته مُعَرَّفًا بِاللَامِ / “Müsnedün ileyhin lâm ile marife gelmesi”* başlığını kullandıktan sonra niye sadece lâm ile deyip de elif-lâm ile demediğini açıklarken Sîbeveyh'in sadece lâm'ı marifelik edatı olarak kabul ettiğini söyler. Halil'e göre ise elif-lâm'ın birlikte marifelik edatı olduğunu zikreder. Burada Sîbeveyh'in görüşünü Halil'in görüşüne tercih eder.⁵⁴

Yine müellif, *lemmâ* harfiyle ilgili olarak şöyle der: “Mazinin başına gelen *lemmâ*, iki fiil gerektiren bir harftir. İbnu's-Serrâc (ö. 316/929) bunun *hîne* anlamında zarf olduğunu söyler. Fârisî (ö. 377/987), İbn Cinnî (ö. 392/1002) ve bir grup dilci de bu görüştedir. İbn Harûf (ö. 609/1212) bunu reddeder. İbn Mâlik (ö. 672/1274) ise *lemmâ*'nın *iz*

⁴⁹ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 7b.

⁵⁰ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 7b.

⁵¹ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 8b.

⁵² Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 9b.

⁵³ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 8a.

⁵⁴ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 23a.

anlamında zarf olduğunu söyler. İbn Hişâm (ö. 761/1359) da bu görüştedir.⁵⁵

Ayrıca mecâz-ı aklî terimini açıklarken “Abdulkâhir şöyle dedi” diyerek geniş bir şekilde önce onun görüşünü açıklar. Sonra da Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209), Sekkâkî (ö. 626/1228) ve Hatîb ed-Dimeşkî'nin bunu kabul etmediğini söyler. Curcânî'nin görüşüne geniş yer vermesi, ondan bu ilmin kurucusu, eserlerinden de bu ilmin ilk eserleri şeklinde bahsetmesi onu otorite kabul ettiğini göstermektedir.⁵⁶

Eserde Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* isimli tefsiri en fazla ismi geçen tefsir olarak görülmektedir.⁵⁷ Bu durum Kazvîni'nin *Telhis*'iyle paralellik arz etmektedir. Çünkü *Telhis*'in de en önemli tefsir kaynağı olarak bu isim geçmektedir.⁵⁸

Bazen kıraatlerden doğan fikhî ihtilâflara da girerek kendisi de tercih yapar. Meselâ itiraz cümlesinin terğîb ve terhib için de gelebileceğini söyledikten sonra “*Temizlendiklerinde Allah'ın meşru kıldığı yolla onlarla cinsel ilişkide bulunun. Şüphesiz Allah yapmış oldukları hatalarından pişmanlık duyanları ve günahlarından arınanları sever. Kadınlarınız sizin yasal eşlerinizdir*”⁵⁹ âyetindeki *yethurne-yutahhirne* şeklindeki kıraatlere binaen İmâm Şâfiî ve İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe arasındaki ihtilâftan bahseder.⁶⁰ Bu da göstermektedir ki tercih yapacak derecede fıkıh bilgisine sahiptir. Zaten *el-Hidâye* isimli fıkıh eseri üzerine yaptığı talikler de bunu göstermektedir.

9. Sarf bilgisine yer vermesi

Müellif, lâhik cinâsı anlatırken de “*وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ*”⁶¹ âyetini misal verir ve *fuale* kalıbının mübâlağa için kullanıldığını söyler. Bu şekilde kelimelerin yapılarını açıklayarak sarf bilgisi de verir.⁶²

Ayrıca yeri geldiğinde harflerin mahreçlerini açıklar. Cinâsın kısımlarını anlatırken tı-dal, hemze-he, lâm-râ gibi mahreci birbirine yakın harfler arasındaki cinâsa *muzari cinâs* dendiğini söyler ve bu harflerin mahreçlerini verir.⁶³

⁵⁵ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 7a.

⁵⁶ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 6a-6b, 18b.

⁵⁷ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 27a, 28b, 35b vd.

⁵⁸ Şevki Dayf, **a.g.e.**, s. 336.

⁵⁹ Bakara Sûresi 2/222-223.

⁶⁰ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 84b-85a.

⁶¹ Hümeze Sûresi 104/1.

⁶² Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 123a.

⁶³ Hamza b. Turgud, **a.g.e.**, v. 123b-124a.

Sonuç

Tanıtmaya çalıştığımız *el-Hevâdî* isimli bu eser, h. 962/ m.1563 senesinde telif edilmiş olup, ihtisâr ve şerhine ait 80'den fazla nüshası günümüze kadar gelmiştir. Hemen hemen her ilin kütüphanesinde şerhin bir veya birkaç nüshasının bulunması eserin belâgat alanında büyük bir rağbet gördüğünü göstermektedir.

Belâgata dâir eserlerde bölümler genelde fen, fasıl, bab ve matlab sistemiyle ele alınmışken, *el-Hevâdî*'de meslek-menzil sisteminin kullanılmış olması da lâfzen de olsa farklı bir telif sistemi olması açısından dikkat çekicidir.

Osmanlı'da gerek *el-Hevâdî* vb. bir çok belâgat eserinin ihtisar, şerh ve haşiye şeklinde de olsa telifi, gerek aynı şekilde gramere dair bir çok eserin telifi göstermektedir ki Osmanlı âlimleri yoğun bir telif faaliyeti içinde olmuşlardır. Her ne kadar bu eserlerin önemli bir bölümü şerh, ihtisâr, hâşiye ve talik şeklinde de olsa müellifler bu eserlere kendi orijinal fikirlerini ve bilgi birikimlerini de katmışlardır.

Osmanlı âlimlerinin gerek belâgata dair gerekse de diğer ilim dallarındaki eserlerinin çoğu ihtisâr, şerh, hâşiye, talik de olsa, bu kıymetli eserlerin gün yüzüne çıkarılması ve araştırmacıların istifadesine sunulması bizler için hem bir bilimsel faaliyet hem de hizmet olması açısından önemlidir. Âlimlerimize ait binlerce araştırmacılar tarafından çalışılmayı beklemektedir. Bu şekilde büyük bir medeniyetin teşekkülünü sağlayan kültür ve bilgi hazinesine hem sahip çıkılmış olur, hem de bu eserlerden hareketle daha orijinal ve kaliteli çalışmalar ortaya konabilir.

KAYNAKÇA

- Ahlwardt, W., **Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin**, Berlin, 1894.
- Atâi, Nev'izâde, **Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şakâik Şakâik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri**, I-V, nşr. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul, ts.
- Aydinî, Nüreddin Hamza b. Turgud, **el-Hevâdî fi Şerhi'l-Mesâlik**, Süleymaniye Ktp. Lâleli, Nr. 2864.
- Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin**, I-II, İstanbul, 1955.
- Baltacı, Cahid, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, I-II, İFAV Yay., İstanbul, 2005.
- Benli, Mehmet Sami, "Miftâhu'l-Ulûm" mad., **DİA**, XXX, 20-21.
- Brockelmann, Carl, **GAL (Geschichte der Arabischen Litteratur)**, I-II, Leiden-1943-1949.
- _____ **Supplement**, Leiden-1937-1942.
- Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I-III, İstanbul, 1342.
- _____ **Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli**, nşr. Mehmet Akif Doğru, İzmir, 1994.
- Durmuş, İsmail, "Kazvîni, Hatib" mad., **DİA**, XXV, 156-157.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Bedi<" mad., **DİA**, V, 320-322.
- _____ "Beyân" mad., **DİA**, VI, 23.
- İshakoğlu, Ömer, **Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkıları**, (İ.Ü.S.B.E.) (Basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2004.
- Karabulut, Ali Rıza, **Kayseri Râşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki Yazmalar Kataloğu**, Kayseri, 1995.
- _____ **İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazması Eserler Ansiklopedisi**, Kayseri, ts.
- Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn**, I-II, İstanbul, 1971.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, **Mu'cemu'l-Muellifin Terâcimu Musannifi'l-Kutubi'l-Arabiyye**, I-XV, Beyrut, ts.
- Kılıç, Hulûsi, "Belâgat" mad., **DİA**, V, 380-383.
- Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, I-IV, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1308-1315.
- Öngören, Reşat, **Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)**, İz Yay., İstanbul, 2003.

Sabucevî, Muhammed, **Mirsâd**, Köprülü Ktp., Mehmed Âsım Bey, nr. 501; Süleymaniye Ktp. Serez, nr. 4520, Fatih, nr. 4578; Burdur İl Halk Ktp., nr. 1753; Samsun Gazi Ktp., nr. 116; Giresun İl Halk Ktp., nr. 1229/3.

Sellheim, Rudolf **Materialien zur Arabischen Literaturgeschichte**, Wiesbaden, 1976.

Şevki Dayf, **el-Belâğa, Tatavvur ve Târîh**, Dâru'l-Meârif, Kahire, ts.

Tuna, Üzeyir, **Hamza b. Turgut el-Aydîni ve Kitâbu'l-Mesâlik Adlı Eseri**, (D.E.Ü.S.B.E.) (Basılmamış yüksek lisans tezi).İzmir, 2003.

Yazıcı, Hüseyin, **Hızır b. Muhammed el-Âmâsî ve el-İfâza fî Şerh Unbûb el-Belâğa fî Yenbû' el-Fesâha'sı**, (İ.Ü.S.B.E.) (Basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1996.

Yetiş, Kâzım, "Belâgat" mad., **DİA**, V, 384-387.